

Nikita Petrov. *Nagrashdeny za rasstrel. 1940*. Moskva: Mezhdunarodnyi fond "Demokratii", 2016. 368 s. (Nikita Petrovs. *Apbalvoti par nošaušanu. 1940*). ISBN 978-5-89511-046-1

1940. gada 5. martā Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (VK(b)P CK) politbirojs pieņēma lēmumu par vairāk nekā 20 tūkstošu Polijas karagūstekņu nošaušanu, kuri pēc PSRS iebrukuma Polijā 1939. gada 17. septembrī atradās PSRS teritorijā esošajās Iekšlietu tautas komissariāta (IeTK) nometnēs Kozeliskā, Ostaškovā un Starobeļskā, kā arī cietumos Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā. Tā paša gada 26. oktobrī ar PSRS IeTK pavēli Nr. 0011365 125 personas, kuras bija piedalījušās nozieguma pret Polijas pilsoņiem sagatavošanā un realizēšanā, tika apbalvotas ar naudas balvām "par veiksmīgu sevišķo uzdevumu izpildīšanu". Ir runa par tā saukto Katiņas lietu.

2016. gada rudenī Maskavā (Krievija) sabiedriskais fonds "Starptautiskais fonds "Demokrātija" (Aleksandra Jakovļeva fonds)" ar Polijas–Krievijas dialoga un saskaņas centra atbalstu tikai 1000 eksemplāru tirāžā izdeva Krievijas vēsturnieka Nikitas Petrova grāmatu "Apbalvoti par nošaušanu. 1940", kas, neskatoties uz tajā analizētajiem jautājumiem, ir aizraujošs stāsts par vienu no baisākajiem staļinisma noziegumiem – "Katiņas lietu" un tās veicējiem. Jāatzīmē, ka gadu iepriekš – 2015. gada rudenī Varšavā (Polija) iznāca grāmatas versija poļu valodā, kurā Nikita Petrovs lasītājiem piedāvāja savu "Katiņas lietas" plānotāju un izpildītāju kolektīvo portretu.¹ Lasītājiem krievu valodā autors piedāvā papildinātu un uzlabotu darba variantu.

Nikita Petrovs ir viens no pieredzējušākajiem un autoritatīvākajiem PSRS drošības orgānu pētniekiem ne tikai Krievijā, bet pasaulē, vairāku

¹ Nikita Pietrow (2015). *Poczet katów katińskich*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 406 s.

daudzās valodās izdotu grāmatu par PSRS drošības orgānu vēsturi autors un līdzautors.² Viņa pētījumiem raksturīgs bagātīgs faktū materiāls, skrupulozitāte un analītiskums. Viņa darbi vienmēr ir aizraujoši un saistoši, lai arī rakstīti par ļoti sarežģītām un pretrunīgām tēmām. Ņ. Petrovs jau iepriekš ir publicējis rakstus gan Krievijā, gan Polijā arī par Katiņas noziegumos iesaistītajiem cilvēkiem.

Grāmata ir spilgta gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē. Tās vāks ir asinsarkanā krāsā, uz lasītāju, notēmējis Nagana sistēmas revolveri (1895. gada parauga), raugās nezināms IeTK darbinieks, netieši likdams noprast, ka ikviens Staļinisma laikā PSRS dzīvojošais varēja kļūt par masu terora upuri. Uz aizmugures vāka izvietoti vairāki citāti no tā, ko pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā nopratināšanu laikā izmeklētājiem stāstījuši “Katiņas lietā” iesaistītie IeTK struktūru darbinieki (par šaušanas tehnoloģiju, pēdējo satikšanos ar Polijas armijas karavīru, kurš jau pēc brīža bija nošauts, par spirtu kā līdzekli, lai nomazgātu gan rokas, gan sirdsapziņu). Šī grāmata “Katiņas lietas” izpētes historiogrāfijā ir Krievijā izdots pirmais apkopojošais vēstījums par noziegumā iesaistītajiem cilvēkiem un personisko atbildību, nosaucot katru vārdā un parādot katra seju.³ To priekšvārdā ļoti precīzi norāda arī autors: “Grāmatas pamats ir biogrāfijas un sejas. To sejas, kas piedalījās masu šaušanā. Šīs sejas – ir tas pēdējais, ko redzēja cilvēki, kuri ar vienu Staļina rokas vēzienu tika sūtīti nāvē” (6. lpp.). Izmantojot bagātīgu faktū materiālu, pētot konkrētā noziegumā iesaistīto cilvēku biogrāfijas, autors atklāj ne tikai katra individuāla cilvēka dzīves drāmu, bet arī padomju masu terora būtību un sekas, kuras joprojām jūtamas mūsdienu Krievijā. Priekšvārdā autors norāda, ka Josifa Staļina 1940. gada 5. marta lēmums atklāj padomju režīma viszemiskāko būtību. “Tā ir tā patiesība, no kuras kausas kā no nakts murgiem, kurus negribas pārstāstīt. No šejienes arī varas tendence to visu noslēpt no svešām acīm, lai visi apkārt aizmirstu un vairs neatcerētos” (6. lpp.). Tieši tāpēc arī grāmata tika rakstīta – nošauto vārdā un viņu piemiņai.

Grāmatas tekstu gribas lasīt, pārlasīt un citēt. Tā ir aizraujošs stāsts par to, kā sistēma šos cilvēkus padarīja par noziegumu veicējiem un arī upuriem. Autora valoda ir raita, piepildīta ar krāsainiem epitētiem. Autors daudz citējis “Katiņas lietā” iesaistīto IeTK darbinieku 1990.–

² Informācija par autoru sīkāk pieejama organizācijas “Memoriāls” interneta vietnē: <http://www.memo.ru/d/3409.html> (skatīts 22.02.2017.).

³ Ņ. Petrovs uzskata, ka aiz katra nozieguma vienmēr atrodas konkrēts cilvēks/konkrēti cilvēki un katram noziegumam ir uzvārds, vārds un tēvavārds (35. lpp.).

1991. gadā Krievijas Galvenās kara prokuratūras veiktajās nopratināšanās stāstīto. Faktiski nekur grāmatā “nerunā” izdzīvojušie poļi, runā tikai tie, kas atradās nozieguma veicēju pusē. Autors nav pievienojis izmantoto avotu un literatūras sarakstu, līdz ar to priekšstatu par izmantotajiem darbiem jāveido no atsaucēm. Tie ir Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta Centrālā arhīva (*Tsentral'nyi arkhiv FSB Rossii*), Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva (*Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoj istorii*), Krievijas Valsts vēstures arhīva (*Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheski arkhiv*) u.c. arhīvu materiāli, kā arī Polijā un Krievijā izdotie avotu un dokumentu krājumi un monogrāfijas par “Katiņas lietu” un IeTK darbību, prese.

Par ko tad ir grāmata kopumā ņemot? Pirmkārt, autors ir pētījis cilvēkus, kuri strādāja PSRS IeTK struktūrā un organizēja un izpildīja noziegumu. Tas ir stāsts par konkrētu cilvēku dzīvi pirms “Katiņas lietas”, tās laikā un pēc tam. Piemēram, viens no jautājumiem, kas caurauž grāmatu, ir par sekām, kādas piedalīšanās “Katiņas lietā” atstāja – un vai atstāja – šo cilvēku psihē. Otrkārt, grāmata ir par IeTK darbības mehānismiem, kuri tiek atklāti, izmantojot biogrāfisko metodi. Tāpēc īpaša uzmanība jāpievērš grāmatas 7. nodaļai (129.–155. lpp.), kurā uz bij. IeTK administratīvi saimnieciskās pārvaldes komandantu nodaļas vadītāja Vasilija Blohina (*Vasilii Blokhin*, 1895–1955) sevišķās grupas darbības fona tiek atklāti IeTK slepkavošanas mehānisma veidošanās un darbības principi, respektīvi, kā veidojās un darbojās tā nāves mašīnērija, kas kulmināciju sasniedza lielā terora laikā 1937.–1938. gadā. Par Krievijā pastāvošo vēstures politiku un nespēju/nevēlēšanos sadzīvot/pieņemt savu pagātņi tādu, kāda tā bija, vēstīts 9. nodaļā (176.–187. lpp.). Tieši šī nodaļa atklāj Krievijā joprojām pastāvošās bailes no savas pagātnes pieņemšanas. Tomēr grāmatai ir arī cits līmenis (to ievadā atklāj arī pats autors) – par atsevišķu indivīdu ļaunumu, tā robežām un virzītājspēkiem (5. lpp.).

Grāmata sastāv no ievada, deviņām nodaļām, pielikuma, personvārdu saraksta un saīsinājumu saraksta. Ikviens no deviņām nodaļām ir saistīts ar nākamo, vienlaicīgi tās var lasīt arī kā atsevišķus vēstījumus. 1. nodaļā “Kas pieņēma lēmumu” (7.–40. lpp.) autors rekonstruē VK(b)P CK politbiroja 1940. gada 5. marta lēmuma pieņemšanas gaitu un analizē, kāda bija ikviens tā sagatavošanā un pieņemšanā iesaistītā cilvēka vieta un nozīme “Katiņas lietā”. Autors lasītājiem ļauj izsekot skrupulozai nozieguma izplānošanai, kura sākās VK(b)P CK kabinetos Maskavā, izvirzot arī vairākas versijas un nesniedzot skaidru atbildi, kāpēc Josifs Staļins pieņēma lēmumu par poļu karagūstekņu nošaušanu: vai tā bija

neveiksme Ziemas karā, pieaugošā spriedze Eiropā vai arī pārliecība, ka Polijas jautājums ir atrisināts galīgi, tā ir sadalīta un ka ir pienācis laiks atbrīvoties no “nelabojamiem ienaidniekiem” (8. lpp.). Ne tikai rakstot par 5. marta lēmumu un citiem 1. nodaļā apskatītajiem jautājumiem, bet kopumā grāmatu raksturo ļoti pedantisks darbs ar faktoloģisko materiālu, tā atlase, padziļināta skaidrošana, apskatot konkrēta notikuma, dokumenta visas iespējamās veidošanās versijas.

Autoram patīk stāstīt IeTK darbinieku biogrāfijas (to apliecina arī viņi raksti un monogrāfijas), ko viņš dara jau 1. nodaļā, izklāstot to sešu cilvēku biogrāfijas (Josifa Staļina (*Iosif Stalin*, 1879–1953), Klimenta Vorošilova (*Kliment Voroshilov*, 1881–1969), Vjačeslava Molotova (*Viacheslav Molotov*, 1890–1986), Anastasa Mikojana (*Anastas Mikoian*, 1895–1978), kā arī Mihaila Kaļiņina (*Mikhail Kalinin*, 1875–1946) un Lazara Kaganoviča (*Lazar' Kaganovich*, 1893–1991)), kuri parakstīja 5. marta pavēli. Šajā nodaļā atainota VK(b)P CK politbirojā un IeTK struktūrā pastāvošā vide, kuru raksturo pilnīga uzticēšanās (vai arī akla paklausība) J. Staļina autoritātei un apzināšanās, kāda veida pavēles vai sarakstus šie cilvēki parakstīja. To uzskatāmi demonstrē Ņ. Petrova izvēlētais piemērs par V. Molotova parakstītu lēmumu par kādas “tautas ienaidnieka” sievas nošaušanu, nevis saskaņā ar PSRS likumiem ieviešanu labošanas darbu nometnē uz 10 gadiem. Uz jautājumu, kas tā bijusi par sievieti, Molotovs atbildējis: “Tam nav nozīmes” (31.–32. lpp.).

2.–7. nodaļā autors veido to cilvēku portretus, kuri personiski piedalījās kādā no nozieguma posmiem (konvojēja, šāva, izveda, raka vai arī tikai veica ierakstus nošaušanai paredzēto personu lietās). 2.–4. nodaļā, par pamatu ņemot trīs apgabalus: Kaļiņinas, Smoļenskas un Harkovas IeTK nodaļu vadošo darbinieku dzīvesstāstus, rekonstruēts poļu karagūstekņu šaušanas mehānisms, ko raksturo pedantisks “vienlaicīgums”, “slepenība”, turklāt arī “paniskas bailes no informācijas noplūdināšanas”. Kā atzīmē autors, visu šaušanas akcijas sagatavošanu pavadīja princips “neviens dzīvs liecinieks nedrīkst būt” (53. lpp.). Tieši šīs nodaļas rada pārsteigumu par to slepkavošanas mašīnēriju, kāda PSRS tika iedarbināta atkārtoti pirmo reizi kopš lielā terora 1937.–1938. gadā, cik tā bija precīza, slepena un vienlaicīga. Nodaļu struktūra ir līdzīga. Pamatā ir liecības, ko kāds no vadošajiem attiecīgo apgabalu IeTK pārvalžu darbiniekiem 90. gadu sākumā sniedzis Krievijas Galvenajā kara prokuratūrā. Ar to palīdzību autors analizē gan konkrētu cilvēku darbību Katiņas notikumu laikā, gan veido kopēju “Katiņas lietā” iesaistīto IeTK struktūras darbinieku kolektīvo portretu, gan arī atklāj, kā katrā konkrētā apgabalā

tika realizēts noziegums. Katru nodaļu noslēdz autora aprēķini, cik atiecīga apgabala IeTK darbinieki ir piedalījušies akcijā un cik poļi ir nošauti. Autors ne tikai uzraksta konkrētu skaitli, bet sniedz skaidrojumu, kāpēc, pēc viņa domām, tas varētu būt tāds (58.–59., 88.–89., 105. lpp.).

Runājot par liecību izmantošanu, uzmanība jāpievērš pāris lietām. 2. nodaļā autors izmantojis Kaļiņinas apgabala bij. IeTK pārvaldes priekšnieka Dmitrija Tokareva (*Dmitrii Tokarev*, 1902–1993) liecību. D. Tokarevs bija viens no tiem, kurš piedzīvoja PSRS sabrukumu un kuru Krievijas Galvenās kara prokuratūras darbinieki nopratināja 1991. gadā. Pratināšana tikusi ierakstīta, un tajā esot labi redzama Tokareva spēja pat pēc tik daudziem gadiem par Katiņas notikumiem runāt mierīgi, neizrādot nervozumu. Mazliet citādi ir ar 3. nodaļas pamatā esošo bijušā IeTK pārvaldes karagūstekņu lietās priekšnieka Pjotra Sopruņenko (*Petr Soprunenko*, 1908–1992) liecību, kurš 1990. gadā dzīvoja Maskavā “parasta pensionāra dzīvi” (72. lpp.). Pretēji Tokarevam viņš pratināšanas laikā esot izvairījies no atbildēm, aizbildinoties ar sliktu atmiņu u.tml. Lai panāktu vajadzīgo rezultātu (t.i., Sopruņenko sāktu runāt), tika izmantota arī izmeklēšanā plaši lietotā metode – parādītas cita nopratinātā liecības (šajā gadījumā D. Tokareva ierakstītās liecības). Autors atzīst, ka tieši šis nopratināšanas viņiem ļāva izrunāt to, kas daudzus gadus bija krājies zemapziņā. Viņiem bija iespēja izteikt visu to, kas “bija un krājās” (68. lpp.).

Jāatzīst, ka nopratināto liecības, kas kļūst par atbalsta punktu turpmākiem pētījumiem, nereti satur kļūdas. Tā tas ir arī šajā gadījumā, ko atklājis pats autors. Piemēram, Pjotrs Kļimovs (*Petr Klimov*), kurš 1940. gadā bija Smoļenskas IeTK pārvaldes darbinieks, savā liecībā kā vienu no cilvēkiem, kurš Smoļenskā piedalījās poļu karagūstekņu šaušanā, nosaucis arī Kārli Reinsonu (1896–pēc 1970) (79. lpp.). Tomēr Kārlis Reinsons nav minēts starp tiem, kuri tika apbalvoti ar 1940. gada septembra pavēli. Iepazīstoties ar K. Reinsona personas lietu Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvā, Ņ. Petrovs ir atklājis, ka K. Reinsons no dienesta IeTK tika atvaļināts sakarā ar nacionālo operāciju sākšanos 1938. gadā “kā latvietis”. 1940. gada pavasara notikumu laikā viņš dzīvoja Smoļenskā, tomēr vairs nestrādāja IeTK struktūrā. Kārlis Reinsons pēc Vācijas–PSRS kara dzīvoja Latvijā, Bauskas rajona Iecavā, un 1967. gadā bija Iecavas spirta rūpnīcas direktors.

Mazliet par 2. nodaļas “Slepenais aplis” kompozīciju. Par nodaļas centrālo personu autors ir izvēlējies Kaļiņinas apgabala IeTK pārvaldes priekšnieku Dmitriju Tokarevu. Ņ. Petrovs sāk ar pašreizējo (t.i.,

1991. gada) Tokareva dzīves apstākļu aprakstu, pratināšanu un nonāk līdz jautājumam, kādā ceļā Tokarevs ir nokļuvis Kaļiņinā, kur viņš dzīvoja un strādāja 1940. gadā. Tieši te arī sākas stāsts par to, kā konkrēts cilvēks veido savu karjeru padomju drošības orgānos, pakāpeniski kļūdamas par čekistu, kurš iemācās “visur meklēt ienaidniekus un veidot skaļus procesus pret atsevišķiem cilvēkiem” (46. lpp.).

Izanalizēdams Tokareva karjeras veidošanos Staļinisma laikā, N. Petrovs atgriežas pie šaušanas mehānisma sagatavošanas un realizēšanas procesa rekonstrukcijas. Tā kā daudzi dokumenti, kas varētu sniegt precīzas ziņas, nav pieejami, autors ne reizi vien izsaka savas versijas, piemēram, par iespējamo kāda notikuma norises datumu. Tā tas ir arī sakarā ar Kaļiņinas, Smoļenskas un Harkovas IeTK apgabalu pārvalžu priekšnieku izsaukšanu uz Maskavu aptuveni nedēļu pēc 5. marta pavēles izdošanas. Precīzs slepenās sanāksmes norises laiks nav zināms, bet ir saglabājušās D. Tokareva liecības. N. Petrovs piemin faktu, ka 1940. gada 14. martā ar PSRS IeTK pavēli D. Tokarevs tika paaugstināts par valsts drošības majoru un no Maskavas uz Kaļiņinu atgriezās jau kā valsts drošības majors. N. Petrovs ir izrēķinājis, ka šī sanāksme notika vai nu tieši tajā dienā, kad D. Tokarevs tika paaugstināts dienesta pakāpē, vai arī vienu divas dienas vēlāk (52. lpp.).

Katrā no trim nodaļām autors mēģina rekonstruēt šaušanas mehānismu (šaušanas gaitu, kas sākas ar ieslodzīto konvojēšanu uz šaušanas vietu, seko šaušanas apraksts, pēc tam nošauto izvešanas un aprakšanas apraksts). Piemēram, 3. nodaļā analizēts, kā notika poļu karagūstekņu vešana no Kozeljskas nometnes uz šaušanas vietu Katiņas mežā un kāpēc šajā gadījumā nešāva Smoļenskas apgabala IeTK pārvaldes ēkas pagrabā, kā tas bija Kaļiņinā un Harkovā, bet izvēlējās jau lielā terora laikā izmantoto šaušanu tieši pie izraktajām bedrēm. Katrā no nodaļām tiek aprakstīts arī, kas tika darīts pirms nošaušanas – vai rokas tika saslēgtas roku dzelžos vai sasietas ar auklu utt. Lasītāji tiek iepazīstināti ar Vasilija Blohina vēl 30. gados iedarbināto “nāves mašīnēriju”, tas ir, šāvēju komandu darbu (54. lpp.). Parādīts arī, kas notika ar akcijā iesaistītajiem cilvēkiem jau tās norises laikā: dzīve nemitīgā stresā, morālas dabas problēmas, kā arī valsts drošības sistēmā dienējošajiem raksturīgās “bailēs kļūdoties un pašiem nokļūt sistēmas dzirnavās” (62. lpp.). Vēl starp pazīmēm tiek minēta arī alkohola lietošana (79. lpp.).

Autors ir aprēķinājis gan to, cik cilvēku katrā apgabalā piedalījās šaušanā, gan arī mēģinājis izveidot viņu turpmākās dzīves algoritmu, meklējot kopīgās iezīmes to turpmākajā liktenī. Noziegumā iesaistīto

cilvēku dzīves pēc nozieguma apraksti ir grāmatas interesantākā daļa. Ikvienam no šiem cilvēkiem nācās iemācīties sadzīvot un dzīvot gan ar “noslēpumu”, respektīvi, līdzdalību Katiņas notikumos un pašu “Katiņas lietu”, gan ar bailēm. Autors izmanto jau minēto D. Tokareva liecību, lai raksturotu vidi, kādā šie cilvēki dzīvoja turpmāk, kā viņi cits citu “pieskatīja”, lai nekas lieks netiktu izrunāts (64.–69. lpp.). Vairums notikuma dalībnieku palika dzīvot Kaļiņinā. Viņi visi veidoja t.s. “slepeno apli” (krievu val. – *tainyi krug*) – “cilvēki, kas ir iezīmēti, bet nav izcelti. Apbalvoti ar naudu, cits citu zina, bet neiziet no apļa. Visi paliek kā grupa Kaļiņinā, grupa, kuru vieno kopējs noziegums” (68. lpp.).

Tāpēc tiek apskatītas atsevišķas blaknes, kas veidojās kā dabiska reakcija uz nespēju runāt. Viena no tām bija alkoholisms. Kā piemērs tiek izmantots apakšpulkveža Andreja Rubanova (*Andrei Rubanov*, 1902–1982) dzīves gājums, kurš karjeru padomju drošības orgānos turpināja līdz pat 1957. gadam, kad devās pensijā. Kādā sarunā viņš esot teicis: “Visi mani sauc par dzērāju, bet kāpēc neviens nepajautā, kāpēc es dzeru” (62. lpp.).

Līdztekus sekām, kādas piedalīšanās “Katiņas lietā” atstāja uz tajā iesaistītajiem cilvēkiem, Ņ. Petrovs risina arī jautājumu par cēloņiem, kāpēc cilvēki nonāca dienestā valsts drošības struktūrās un pēc tam kļuva par “Katiņas lietas” dalībniekiem. Viņš attīsta tēmu par 1917. gada oktobra revolūcijas un Padomju Krievijas Pilsoņu kara ietekmi un uzskata, ka Krievijā pastāvošie ekonomiskie, politiskie un personiskie faktori viņus izveidoja par tiem, kas viņi vēlāk bija. Pēc autora aprēķiniem, piemēram, Smoļenskas apgabalā 70% no tiem, kas piedalījās poļu karagūstekņu šaušanā, bija cēlušies no zemniecības un tikai 24% no strādniecības (81. lpp.). Ņ. Petrovs arī atzīst, ka ietekmi atstāja cilvēku piedzīvotais bērnībā un pusaudža gados. Piemēram, pēc Padomju Krievijas Pilsoņu kara daudzi bērni auga bez tēviem. Pēc viņa domām, svarīga nozīme bija nepam (krievu val. – *novaia ekonomicheskaia politika*) un kolektivizācijai, kas likvidēja zemniecību kā šķiru. Daudzi pēc dienesta neatgriezās savos dzimtajos ciemos, bet gan pārcēlās dzīvot uz pilsētām, kur kļuva par bezdarbniekiem, pēc tam par krāvējiem un tad par apsargiem vai šoferiem IeTK sistēmā (82. lpp.). Savukārt valsts drošības orgānos veidojās “apsarga psiholoģija”: valsts maizē, skaists formastērps, lai arī neliela, tomēr vara pār cilvēkiem (82. lpp.).

7. nodaļa atšķiras no citām grāmatas nodaļām, jo tajā tiek raksturoti tie mehānismi, kā veidojās un darbojās V. Blohina “sevišķā grupa” un kuri savu pielietojumu ieguva “Katiņas lietas” laikā. Šī nodaļa ir par

bendēm. Ņ. Petrovs izseko procesam, kā, autora vārdiem runājot, nāvēssodu “romantisko publisko izpildīšanu” pēc Padomju Krievijas Pilsoņu kara beigām nomainīja “noslēpums” (132. lpp.). Kā izpaužas noslēpums, to varam lasīt grāmatas pirmajās sešās nodaļās. Noslēpums apvij gan šaušanas procedūru, gan nošauto apbedīšanas vietu, gan visu t.s. bendes profesiju kopumā, arī attiecības ar ģimenes locekļiem. Un arī šajā nodaļā nepamanītas nepaliek nodarbošanos pavadošās blakusparādības: alkohola lietošana, agra nāve, psihiskās saslimšanas u.c. (135. lpp.). Nodaļā var atrast arī atsauces par atsevišķiem latviešiem, kuri dažādu apstākļu rezultātā ir nonākuši Krievijā un savu profesionālo karjeru veidojuši padomju drošības struktūrās (134.–135. lpp.). Piemēram, grāmatas 135. lapaspusē tiek minēts viens no bijušajiem Ļeņina apsardzes daļiniekiem Roberts Gabaliņš (1892–1944), kurš 1934. gadā tika arestēts par homoseksuāliem sakariem. Viņš no 1922. līdz 1934. gadam bija sevišķo uzdevumu komisārs čekā.

Grāmatas 8. nodaļā (156.–175. lpp.) autors analizē 1940. gada 26. oktobrī ar naudas prēmijām “par veiksmīgu sevišķo uzdevumu izpildīšanu” apbalvoto sarakstu (pavēli). Tajā uzskaitīti tie cilvēki, kuri bija iesaistīti nozieguma plānošanā un izpildīšanā, sākot ar IeTK centrālā aparāta darbiniekiem, līdz pat tiem, kuri apgabalos bija tikai instruments lēmuma izpildīšanā. Autentiskajā dokumentā minētas naudas summas, cilvēku uzvārdi, iniciāļi un tikai atsevišķos gadījumos dienesta pakāpes valsts drošības sistēmā. Uz tā ir grifs “Sevišķi slepeni” (krievu val. – *Sovershenno sekretno*), kāds bijis raksturīgs pavēlēm par sevišķu uzdevumu. Kā atzīmē Ņ. Petrovs, sarakstā ir minēti arī ierindas šoferi un uzraugi. Grifa lietošana uz šādas pavēles norādot, ka tā ir apbalvošana par īpaši slepenu operāciju, jo līdzīgus sarakstus ar šādu grifu 30.–40. gados autors arhīvos nav atradis. Līdztekus autors pievērš uzmanību tam, ka apbalvoto saraksts nav veidots alfabēta secībā, bet pēc citāda principa. Principu var atklāt, uzvārdiem pievienojot dienesta pakāpes. Grāmatā ir ievietots pilnīgs saraksts, norādot: dienesta pakāpes, uzvārdus, iniciāļus, iekavās amatu IeTK sistēmā. Tieši atšifrēšanas darbu/publicēšanai sagatavojamā saraksta pilnveidošanas darbu ir veicis grāmatas autors. Pateicoties pavēlei, autors diezgan precīzi ir noteicis, cik cilvēku no katra apgabala IeTK pārvaldes piedalījās “Katiņas lietā” (171. lpp.). Šī nodaļa sniedz zināmus metodiskus norādījumus, kā analizēt šāda veida materiālu un kā vākt tajā trūkstošās ziņas, lai dokumentu padarītu pilnīgāku.

Grāmatas pielikums ir ļoti skrupulozi izstrādāts visu “Katiņas lietā” iesaistīto personu biogrāfiskais rādītājs (188.–355. lpp.). Kopumā ievietotas 133 cilvēku biogrāfijas. Pirmo reizi saraksts, lai arī nepilnīgs,

krievu valodā tika publicēts 2008. gadā Krievijā iznākošajā laikrakstā “*Novaia gazeta*”.⁴

Pielikums sākas ar skrupulozu stāstu par izmantoto metodoloģiju biogrāfiskā rādītāja sastādīšanā, informācijas iegūšanas avotiem un problēmām. Autors apraksta visas grūtības, ar kurām nākas saskarties pētniekam biogrāfisko ziņu vākšanas procesā. Piemēram, par informācijas avotu pretrunīgumu un to, kā izvēlēties precīzāko. Biogrāfisko ziņu saraksta sastādīšanas metodoloģija norāda virzienu, kā gadījumos, kad nav pieejamas darbinieku lietas Krievijas Federācijas Federālās drošības dienesta Centrālajā arhīvā, izmantojot alternatīvus informācijas ieguves avotus, ir iespējams sastādīt pietiekami precīzus biogrāfiskos rādītājus.

Biogrāfiskais rādītājs sakārtots alfabēta secībā, iespēju robežās katras personas biogrāfiskajiem datiem pievienojot arī fotogrāfiju.⁵ Kopumā redzamas 114 cilvēku sejas. Mīnuss ir tas, ka diemžēl fotogrāfijām nav pievienotas anotācijas par to uzņemšanas laiku. Par to varam spriest pēc formastēriem un apbalvojumiem, lai arī atsevišķos gadījumos ir ievietotas fotogrāfijas ar personām civilā apģērbā. Šī ir iespēja vienkopus redzēt to cilvēku sejas, kuri piedalījās “Katiņas lietā”, kā arī uzzināt, kādas acis bija cilvēkiem, kuru darbs daudzu gadu garumā bija vai nu lemt par cilvēku nogalināšanu, vai tos nogalināt.

Ar šo grāmatu tiek vairotas mūsu zināšanas par represīvā aparāta darbības mehānismiem Staļinisma laika Padomju Savienībā un 1940. gada pavasarī notikušo “Katiņas lietu”. Tomēr tās lielākā vērtība ir pielikums, kurā atrodams ikviena ļoti konkrētā noziegumā iesaistītā cilvēka īss dzīves apraksts. Viņi visi kopā veido kāda nozieguma seju.

Grāmata ir arī labs piemērs, kā ļoti sarežģītu tēmu aizraujoši izstāstīt lasītājiem, kuri, iespējams, vāji pārzina “Katiņas lietas” izmeklēšanas peripetijas mūsdienu Krievijā un kuriem nepiemīt padziļinātas zināšanas par dzīvi Staļinisma laika Padomju Savienībā, jo grāmata ir arī stāsts par atsevišķu indivīdu ļaunumu, tā virzītājspēkiem un sadzīvošanu ar savu pagātņi.

Ilze Jermacāne

⁴ Nikita Petrov. Dazhe sobaki ot nas sharakhalis. *Novaia gazeta*, 06.07.2008. Pieejams: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2008/07/07/37380-dazhe-sobaki-ot-nas-sharakhalis> (skatīts 19.03.2017.).

⁵ Autors biogrāfiskajā rādītājā sniedzis šādas ziņas par personām: uzvārds, vārds, tēv-vārds, dzīves dati un dzimšanas un miršanas vieta, izglītība, dienests armijā un dienests Sarkanajā armijā, dienests valsts drošības struktūrās, dienesta pakāpes, apbalvojumi. Pirms rādītāja ir detalizēts paskaidrojums, kāpēc sniegta tieši šīs ziņas.